

संरक्षक कृषक शान्ता बोहरा नेपालीले संरक्षण गरेका बीउहरू । तस्विर: इन्द्र पौडेल/ली-वर्ड

विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनअन्तर्गत कृषक अधिकारको पहिचान

खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण, विकास र दिगो उपयोगका लागि के-कस्ता अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी सिद्धान्त र व्यवस्थाहरू प्रतिपादन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनअन्तर्गत सन् १९८० को दशकदेखि नै वार्ताहरू हुँदै आएका थिए । सोही क्रममा सन् १९८३ मा विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनको सम्मेलनको बाईसौं बैठकद्वारा खाद्य र कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय उपबन्ध (International Undertaking on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture- IUPGR) पारित गरियो ।

यो उपबन्ध कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रहरूलाई बाध्यता थिएन तर पनि यसले अङ्गीकार गरेको सिद्धान्तलाई लिएर सन् १९८३ मा नै विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनअन्तर्गत स्थापित वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोत आयोग (Commission on Plant Genetic Resources- CPGR) मित्रराष्ट्रबीच उत्पन्न भयो ।

खाद्य र कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय उपबन्धले विश्वमा उपलब्ध वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतहरू मानव समुदायका साभ्ना सम्पत्ति हुन् भन्ने मान्यता कायम गरेकाले अनुसन्धान, विकास र प्रविधिका क्षेत्रमा अगाडि रहेका विकसित राष्ट्रहरूले प्रजनकको अधिकारद्वारा संरक्षित र निजी नियन्त्रणमा रहेका बीउहरूका सम्बन्धमा सो मान्यता लाद्न नमिल्ने अडान अघि सारे । अर्कातिर जैविक विविधतामा धनी र परम्परागत कृषिप्रणालीमा आधारित राष्ट्रहरूले कृषक अधिकारको पहिचान, संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि दबाव दिए ।

अन्ततः खाद्य तथा कृषि सङ्गठनको सन् १९८९ मा भएको पच्चीसौं बैठकको सङ्कल्पपत्र (४/८९) ले निम्न मुद्दाहरू प्रस्ट्याई कृषक र प्रजनकका अधिकारबीच सामञ्जस्यता कायम गर्ने पहल गर्‍यो ।

वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको आदानप्रदान

आवश्यकता हेरेर राष्ट्रहरूले खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको आदानप्रदानलाई न्यूनतम रूपमा मात्र रोक लगाउन सक्नेछन् वा अनावश्यक रूपमा आनुवंशिक स्रोतको आदानप्रदानमा अवरोध सिर्जना गर्ने छैनन् । अर्थात् राष्ट्रहरूले आनुवंशिक स्रोतको आदानप्रदानलाई बढाउन कानुनी र संस्थागत पहल गर्नुपर्नेछ ।

प्रजनकको अधिकारको संरक्षण

खाद्य र कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय उपबन्ध (विधि) ले यूरोभद्वारा संरक्षित प्रजनकको अधिकारलाई समान रूपमा संरक्षण दिएको छ । अर्थात् यस उपबन्धले विश्वमा उपलब्ध वानस्पतिक आनुवंशिक मानव समुदायका साभा सम्पत्ति हुन् भन्ने मान्यता राखे पनि प्रजनकको अधिकारद्वारा संरक्षित बीउमाथि अर्को पक्षलाई पहुँच प्रदान गर्ने सम्बन्धमा कुनै प्रकारको हस्तक्षेप नगरी बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारकै सिद्धान्तबमोजिमको व्यवस्थालाई मान्यता प्रदान गर्नेछ ।

कृषक अधिकारको पहिचान र संरक्षण

खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण र विकासमा कृषकहरूले पुऱ्याएको प्रचुर मात्राको योगदान नै विश्वभर हुने बाली उत्पादनको आधार हो र यही तथ्य नै कृषक अधिकारको अवधारणाको पनि आधार हो ।

यसरी पहिचान गरिएको कृषक अधिकारको अवधारणाको आधारलाई सोही पच्चीसौँ बैठकको सङ्कल्प पत्र (५/८९) ले परिभाषित पनि गर्‍यो, जसअनुसार:

प्रजनकको अधिकार भनेको के हो ?

बिरुवाको नयाँ जातको बीउको उत्पादन, पुनरोत्पादन, बिक्री-वितरण र आयात-निर्यातजस्ता कार्य गर्नबाट अरुलाई रोक लगाई उल्लेखित सबै कार्य आपूमात्र गर्न पाउने बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारलाई सामान्यरूपमा प्रजनकको अधिकार भनी बुझ्न सकिन्छ । यस्तो अधिकार विशेषगरी प्रजनक र बीउ कम्पनीले केही निश्चित वर्षका लागि एकाधिकारको रूपमा उपयोग गर्दछन् ।

तर

नेपाल सरकार, कृषक र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूले ध्यान दिनुपर्ने विषय के हो भने यस्तो अधिकारको उपयोगमा कानुनी रूपमा केही अपवाद र सीमाहरू पनि हुन्छन् । साम्राज्यता प्रजनकले निम्न अवस्थामा बिरुवाको नयाँ जातको बीउको उपयोगमा बन्दैज लगाउन सक्दैन भनी कानुनमा व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

निजी रूपमा वा वैरव्यापारिक उद्देश्यले प्रजनकको नयाँ जातको बीउ उपयोग गर्न

अभ्यासन, अध्ययन र अनुसन्धानका लागि प्रजनकको नयाँ जातको बीउ उपयोग गर्न

प्रजनकको नयाँ जातको बीउलाई अन्य जात प्रजनन र विकास गर्नका लागि उपयोग गर्न

यसबाहेक नेपालको कृषि परिदेसमा प्रजनकको अधिकारका कारण कृषकहरूको बीउविकाससम्बन्धी अधिकारहरूमा प्रतिकूल असर पर्ने भएमा मुलुकको राष्ट्रिय कानूनमा कृषक अधिकार संरक्षणका लागि नेपाल सरकार र कृषकसंगै अन्य सबै सरोकारवालाहरूको प्रतिबद्धता देखवाहन आवश्यक छ ।

B IDRC * CRDI SASTEE

» कृषक अधिकार भन्नाले विशेष गरी उत्पत्ति र विविधताको केन्द्रमा रहेका कृषिजन्य आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण, सुधार र उपलब्धताका लागि कृषकले विगत र वर्तमानमा पुऱ्याएको र भविष्यमा समेत पुऱ्याउने योगदानबाट सिर्जित अधिकार बुझिन्छ । यो अधिकार कृषकहरूको पूर्णलाभ सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले वर्तमान र भावी पुस्ताका कृषकहरूको समेत अंशियार(गुठियार)का रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा अधिकार निहित रहनेछ ।

उक्त परिभाषाले प्रजनकको अधिकारसँगै कृषकको अधिकारको पनि पहिचान गरी जैविक विविधतामा धनी र परम्परागत कृषिप्रणालीमा आधारित मुलुकहरूका केही सम्बोधन गर्ने प्रयास गर्‍यो । तर यसका साथै सङ्कल्प-पत्रले कृषकको अधिकार कृषकसँग नरहेर अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा रहने निर्णय गरेकाले कृषक अधिकारको वास्तविक संरक्षणका लागि उल्लेखनीय रूपमा खासै उपलब्धि हासिल हुन नसक्ने तर्क तत्पश्चात्का छलफल उद्गन थाले ।

त्यस्तै एकातिर प्रजनकको अधिकारको संरक्षण र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको व्यवस्था प्रस्ट थियो भने अर्कातिर कृषक अधिकारको संरक्षण र कार्यान्वयन के कसरी गर्ने भन्ने सवालमा कुनै स्पष्ट नीतिगत, कानुनी र संस्थागत पद्धतिको पहिचान भएको थिएन । त्यसमाथि कृषि तथा खाद्यका लागि आवश्यक वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतलाई मानव समुदायका साक्षात् सम्पत्तिका रूपमा राखिछाड्ने सिद्धान्तले अभै प्राथमिकता पायो । फलस्वरूप जैविक विविधतामा धनी र परम्परागत कृषिप्रणालीमा आधारित मुलुकहरूले त्यस्तो सिद्धान्तको विरोध गर्न छाडेनन् र आफ्नो भू-भागमा रहेको जैविक स्रोतमाथि सोही राष्ट्रको सार्वभौम अधिकार हुनुपर्ने आवाज उठाउँदै कृषक अधिकारको संरक्षणका लागि थप कार्य गर्न दबाव बढाउँदै गए ।

अन्ततः सन् १९९१ मा विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनको सम्मेलनको छबीसौं बैठकको सङ्कल्पपत्र (३/९१) ले आफ्नो भू-भागमा रहेको जैविक स्रोतमाथि सोही राष्ट्रको सार्वभौम अधिकार रहने स्पष्ट पार्‍यो । साथै कृषक अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न एउटा अन्तर्राष्ट्रिय कोषको व्यवस्था गर्ने तथा सो कोषमार्फत् विशेष गरी विकासोन्मुख मुलुकहरूमा वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण र उपयोगका लागि आर्थिक स्रोत परिचालन गर्ने निर्णय गर्‍यो ।

त्यसपछि सन् १९९२ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घअन्तर्गत ल्याइएको जैविक विविधता महासन्धिले सो वर्षभन्दा अघि सङ्कलन भई परस्थानीय संरक्षणमा रहेका खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको आदानप्रदानका साथै सोसम्बन्धी कृषक अधिकारका सम्बन्धमा मार्गदर्शन गर्न नसकेको विषयलाई मध्यनजर गर्दै सन् १९९२ मा नै जैविक विविधता महासन्धि र दिगो कृषिबीचको अन्तरसम्बन्धमा एउटा सङ्कल्पपत्र (Resolution on the Interrelationship between the CBD and Sustainable Agriculture) अङ्गीकार गरियो । सो सङ्कल्पपत्रमार्फत् विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनलाई खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक वानस्पतिक

आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच र त्यस्ता स्रोतको उपयोग र व्यवस्थापनका सम्बन्धमा एउटा छुट्टै बाध्यात्मक अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्था गर्न आग्रह गरियो । साथै सो बाध्यात्मक अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थामै कृषक अधिकारको मुद्दालाई पनि सम्बोधन गर्ने भन्ने निर्णय गरियो ।

तत्पश्चात् सन् १९९३ मा विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनको सम्मेलनको अर्को सङ्कल्पपत्र (७/९३) ले कृषक अधिकार लाई कसरी महसुस गर्न सकिन्छ भनी विभिन्न राष्ट्रहरू बीच बहस चलाउन एउटा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चको आवश्यकता रहेको महसुस गर्‍यो । सोही सङ्कल्पपत्रले त्यस्तो मञ्चको व्यवस्थाका लागि विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनलाई नै पहल गर्न आग्रह पनि गर्‍यो ।

त्यसपछि कृषक अधिकारलाई वास्तविक रूपमा कसरी महसुस गर्न सकिन्छ भन्ने बहसको थालनी खाद्य र कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण र दिगो उपयोगसम्बन्धी विश्व कार्ययोजना (Global Plan of Action for the Conservation and Sustainable Use of Plant Genetic Resources for Food and Agriculture) लाई अङ्गीकार गर्नका लागि भएका वार्ताका क्रमहरू शुरु भए । सो क्रममा भएका वार्ताहरू निकै लामा र कठिन थिए र विभिन्न अहम् पक्षहरूमा राष्ट्रहरूबीच बहस चर्केको थियो । जस्तै :

- » के कृषक अधिकार भनेको मात्र एउटा अवधारणा हो ?
- » के कृषक अधिकारको महसुस र कार्यान्वयन प्रजनकको अधिकार जस्तै स्वामित्वको अधिकार (Ownership right) प्रदान गरेर गर्न सकिन्छ, वा कृषकहरूले वर्षोदेखि आनुवंशिक स्रोतको रेखदेख गर्दै आएको भूमिकालाई आत्मासात् गरी व्यवस्थापकको अधिकार (stewardship right) मात्र प्रदान गरेर पनि गर्न सकिन्छ ?

अन्ततः विभिन्न समय र चरणमा सम्पन्न वार्तापछि सन् २००१ मा विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनको पहलमा खाद्य र कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि (International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and agriculture- ITPGRFA) पारित गरियो । सन् २००४ देखि कार्यान्वयनमा आएको यो सन्धि सबै १२० सदस्य राष्ट्रका लागि बाध्यकारी छ ।

कृषि जैविक विविधता संरक्षक कृषकहरू विषयमा राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न

तस्विर: महेश श्रेष्ठ/ली-बर्ड

२०७० साल, साउन १६ देखि १८ गतेसम्म जैविक विविधता अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीय पहल (ली-बर्ड) को आयोजना तथा बायोभर्सिटी इन्टरनेशनलको सहकार्यमा 'राष्ट्रिय वानस्पतिक अनुवंशिक स्रोत प्रणालीमा जैविक विविधता संरक्षक कृषकहरूको योगदानको सुदृढीकरण' विषयमा तीनदिने राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठी पोखरामा सम्पन्न भयो। हामी खाना खान्छौं, काम गर्छौं, पैसा कमाउँछौं र अन्त्यमा हामी खुशी हुन्छौं, यी सबै कुरा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा बाली विविधता र स्थानीय ज्ञानसँग सम्बन्धित छन्। जैविक विविधता हाम्रो जीवनको आधारशिला हो, त्यसैले यसको संरक्षण र प्रवर्द्धन अत्यन्त आवश्यक छ। यो नेपालका लागि मात्र नभई विश्वकै लागि सत्य कुरा हो। नेपालमा धेरै विविधता पाइने भएकाले यसबाट धेरै फाइदाहरू लिन सक्ने सम्भावना रहेको छ, तर अझै धेरै फाइदा पाउनका लागि यसको अध्ययन-अनुसन्धान गर्न जरुरी छ। त्यसैले नेपालको कृषि जैविक विविधताको भविष्य र महत्त्वपूर्ण जैविक विविधताको संरक्षण कसरी गर्न सकिन्छ भनी छलफल गर्नका लागि यस गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो।

भविष्यका लागि आवश्यक खाद्यसुरक्षामा टेवा पुऱ्याउन नेपालका संरक्षक कृषकहरूको अतुलनीय योगदान रहेको छ। तथापि यस्ता संरक्षक कृषकहरूका लागि अझै धेरै सहयोगको आवश्यकता देखिन्छ यस गाष्ठीको निष्कर्षमा संरक्षक कृषक भनेको को हो, ती कृषकका चाहनाहरू के-के

छन्, समस्याहरू के-के छन् र तिनीहरूको योगदानलाई अझै प्रभावकारी बनाउन केको आवश्यकता छ त्यस कुराको जानकारी लिनु थियो। यस विषयमा विभिन्न देशबाट आएका कृषक तथा वैज्ञानीहरूबीच छलफल गरियो। अनुभव आदान-प्रदानबाट आएको सामूहिक निष्कर्ष जुन भविष्यमा नेपालको जैविक विविधता र संरक्षण कृषकहरूको विषयमा ल्याइने सकारात्मक योजनामा सहयोगी हुने अपेक्षा लिइएको छ।

गोष्ठीमा भारत र भुटानका २० जना संरक्षक कृषक सहित नेपालका विभिन्न जिल्लाहरू कृषि विभाग, राष्ट्रिय आनुवंशिक स्रोत केन्द्र, यू.एस.सी. क्यानडा एशिया, परिवर्तन नेपाल, माछापुच्छे विकास सङ्घ, साहस नेपाल, बायोभर्सिटी इन्टरनेशनल, स्वामीनाथ फाउन्डेसन भारत, नेटिभ सिड सर्च अमेरिका, स्पेनिस सिड नेटवर्क स्पेन, नेस्फास भारत र ली-बर्डका गरी ६५ जना विशेषज्ञहरूको उपस्थिति रहेको थियो। उक्त गोष्ठीको उद्घाटन कास्कीका कृषक सूर्यप्रसाद अधिकारी र रूपन्देहीकी कृषक शान्ता बोहोरावाट संयुक्त रूपमा पानसमा बत्ती बालेर गरिएको थियो भने क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, पोखराका क्षेत्रीय निर्देशक धर्मदत्त बरालले जैविक विविधता संरक्षण र संरक्षक कृषकका विषयमा महत्त्वपूर्ण मन्तव्य राख्नुभएको थियो।

कार्यशाला गोष्ठीमा नेपालका संरक्षक कृषक नामक वृत्तचित्रसमेत प्रस्तुत गरिएको थियो जसबाट नेपालकासन्दर्भमा जैविक विविधता संरक्षणमा कृषकहरूको भूमिका र संरक्षक कृषकहरूले गरेका क्रियाकलापहरू समावेश गरिएको थियो। तीन दिनसम्म सञ्चालन भएको उक्त गोष्ठीमा कृषि जैविक विविधता र संरक्षक किसानसम्बन्धी विभिन्न विषयमा १५ भन्दा बढी कार्यपत्र प्रस्तुत भएका थिए। त्यसका साथै उक्त गोष्ठीमा विभिन्न सामूहिक कार्यमार्फत कृषि जैविक विविधता संरक्षण, संरक्षक कृषकका बारे वर्तमान अवस्था विद्यमान नीतिनियम र भविष्यमा गर्न सकिने र गर्नुपर्ने कार्यका बारेमा छलफल तथा प्रस्तुति गरिएको थियो।

तस्विर: महेश श्रेष्ठ/ली-बर्ड

गोष्ठीमा हरेक संरक्षक कृषकहरूले १५ देखि ३० जातका बीउबिजन प्रदर्शन गरेका थिए । उक्त बीउ प्रदर्शनमा कृषकलाई मन परेका बीउहरू र त्यस विषयमा रहेको ज्ञान तथा अनुभवको समेत आदानप्रदान भएको थियो । यसै अवसरमा उपस्थित वैज्ञानिकहरू तथा कृषकहरूबीच बीउ र बीउसँग सम्बन्धित ज्ञानबारे छलफल भयो । ली-बर्डका परियोजना अधिकृत पीताम्बर श्रेष्ठले उद्घोषण गरेको उक्त गोष्ठीमा बायोभर्सिटी इन्टरनेशनलका स्टेफानो पाडुलोसीले उद्देश्यमाथि प्रस्ट पार्नुभएको थियो भने ली-बर्डका कार्यक्रम निर्देशक डा. पशुपति चौधरीले कार्यशाला गोष्ठीमा उपस्थित सहभागीहरूलाई स्वागत गर्नाका साथै समापन मन्तव्य पनि दिनुभएको थियो ।

कृषि जैविक विविधता संरक्षण सञ्जाल नाबिक-नेपालको दोस्रो वार्षिक भेला सम्पन्न

तस्विर: महेश श्रेष्ठ/ली-बर्ड

चैत्र २७ र २८, २०६९ मा कृषि जैविक विविधता संरक्षण सञ्जाल नाबिक-नेपालको दोस्रो वार्षिक भेला पोखरामा सम्पन्न भयो । भेलामा क्षेत्रीय कृषि निर्देशक धर्मदत्त बराल, यू.एस.सी. क्यानडा एशियाका क्षेत्रीय प्रतिनिधि एवं वैज्ञानिक सल्लाहकार डा. प्रतापकुमार श्रेष्ठ, ली-बर्ड, परिवर्तन नेपाल, कृषि विकास तथा संरक्षण समाज, साहास नेपाल, फरवाड नेपाल, इन्सान नेपाल, माछापुच्छ्रे विकास सङ्घ, दलित सेवा सङ्घ, राष्ट्रिय कृषि विकास तथा संरक्षण समिति, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, कास्की र पर्यावरणिय सेवा केन्द्रका प्रतिनिधिहरू गरी २५ जनाको उपस्थिति रहेको थियो । उक्त भेलालाई पाँच भागमा विभाजन गरिएको थियो भने निम्नानुसारका उद्देश्यहरू राखिएका थिए ।

वार्षिक भेलाका उद्देश्यहरू

- » सन् २०१२-२०१३ को नाबिक नेपालको प्रगति विवरण प्रस्तुत गर्ने;
- » नाबिक-नेपालका सदस्य संस्थाहरूको अनुभव साटासाट गर्ने;

- » नाबिक-नेपालको रणनीति बनाउने र त्यसबारेमा छलफल गर्ने, सञ्जालको दिगो विकासका लागि अभ्यास गर्ने र जानकारी साटासाट गर्ने;
- » २०१३/०१४ का लागि कार्यक्रम तयार गर्ने;
- » नाबिक सल्लाहकार समितिका लागि सहमति बनाउने;
- » संरक्षण किसानहरूको अनुभव साटासाटको नतिजामा छलफल गर्ने;

भेलामा यू.एस.सी. क्यानडाका क्षेत्रीय प्रतिनिधि एवं वैज्ञानिक सल्लाहकार डा. प्रतापकुमार श्रेष्ठले नाबिक-नेपाल गठनप्रक्रिया र ऐतिहासिक पृष्ठभूमि प्रस्तुत गरेकाथिए भने ली-बर्डका कार्यक्रम संयोजक सजल स्थापितले गत वर्षको समीक्षा साथै प्रगति विवरण प्रस्तुत गरेका थिए । यस दुईदिने भेलामा पहिलो भागको अध्यक्षता क्षेत्रीय कृषि निर्देशक धर्मदत्त बरालले गर्नु गरेका थिए भने भेलाको उद्देश्य ली-बर्डका कार्यक्रम संयोजक सुमन शेखर मानान्धरले प्रस्ट पारेका थिए । यस भेलामा यस भन्दा पहिला सञ्चालित संरक्षक कृषकहरूको गोष्ठी एवं बीउ आदानप्रदानका विषयमा समेत जानकारी गराइएको थियो । नाबिक-नेपाल सदस्यता नवीकरण, लोगो, वेबसाइट, वार्षिक योजना र खर्चका बारेमा समेत छलफल भयो । छलफलमा नाबिक-नेपाल सञ्जाल मार्फत आगामी वर्षहरूमा निम्नानुसारका कार्यक्रमहरू गर्न सकिने विषयमा सहमति भएको थियो ।

- » वार्षिक भेला गराउँदा आबद्ध सङ्घ संस्थाहरूमध्ये पालैपालो गर्ने;
- » नाबिक-नेपालका संस्थागत सदस्यहरूको कार्यक्षेत्रमा अवलोकन भ्रमण राख्ने;
- » संरक्षण किसानहरूको काम र लोपोन्मुख बालीहरूका बारेमा प्रचार-प्रसार गर्ने;
- » संरक्षण किसानहरूको अनुभव र स्थानीय बीउबिजन साटासाट गर्ने;
- » राष्ट्रिय कृषक सञ्जालको जैविक विविधतासम्बन्धी महोत्सवमा आर्थिक सहयोग गर्ने;
- » राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूसँग भेटघाट गर्ने र घोषणापत्रमा आफ्ना तर्फबाट केही बुदाँहरू राख्न लगाउने ;
- » वेबसाइट, खबरपत्रिका, सदस्यता, कार्ययोजना, अभिलेखीकरण तोकिएको समयसम्ममा तयार गर्ने ।

अन्त्यमा संस्थागत अनुभव आदान-प्रदानका लागि माछापुच्छ्रे विकास सङ्घको आयोजनामा कास्कीको भदौरे तामागी गाउँ विकास समितिका वडा नं १ र २ का भदौरे र तालिबराङ्का कृषकहरूले गरेका कृषि जैविक विविधता कार्यक्रम अवलोकन गर्न सहभागी सदस्यहरूलाई भ्रमण गराइएको थियो ।

नेपालमा चौरी पालन

नेपालका ७५ जिल्लाहरूमध्ये २८ वटा उच्च पहाडी जिल्ला तथा मध्यपहाडको उच्च हिमाली क्षेत्रहरूमा गरी करिब ७०,९६५ वटा चौरी/याकहरू पालिएका देखिन्छन् । यिनीहरू समुन्द्र सतह १,२०० मिटरदेखि ४,२०० मिटर उचाइसम्म हिंडडुल गर्दछन् । चौरी गाई विशेष गरी दूध उत्पादन गरी चिज, ध्यू र छुर्पी बनाई बिक्री गर्नको लागि पालिन्छन् । एकजना किसानले कम्तीमा १० देखि ५० वटासम्म चौरी पालेको पाइन्छ।

चौरीको दूधमा करिब ७% घृतांश (Fat) हुन्छ र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको चीजमा ३.५% मात्र घृतांश चाहिने भएकोले बाँकी रहेको घृतांशबाट ध्यू बनाउने चलन रहेको छ । हाल चीज उत्पादकहरूले प्रतिके.जी. याकचीज ७०० रूपैयाँमा थोक बिक्री गरेको देखिन्छ भने अझै भाउ बढ्ने सम्भावना रहेको छ । यसरी आधुनिक प्रविधिबाट चीज बनाउनुभन्दा अगाडि र मौसम नभएका बेलामा स्थानीय तवरले 'सेरगम' बनाई त्यसबाट छुर्पी तयार गर्ने गरेको कुरा कृषकहरूले बताउँछन् ।

चौरी पालनमा करिब प्रत्येक २ महिनामा गोठ साँदै लानुपर्ने देखिन्छ । खास गरी जाडो महिना सुरु भएपछि करिब १२०० मिटर तल भाँदछन् भने उक्त समयमा जङ्गली घाँसपातको

किरण कुमार अमात्य
दिगो कृषि संस्था नेपाल

एकदमै कमी हुने भएकाले लिसु र पुट्टा नामक रूखमा चढेर घाँस काटेर खुवाउनुपर्ने हुन्छ। यो अति जोखिमयुक्त काम भएको कृषकहरू बताउँछन् र जेठ महिनाको सुरुवातसँगै तपकिन भन्ने भुँइघाँस पलाएर आउने भएकाले त्यसपछि मात्र कृषकहरूले सन्तोषको सास फेर्न पाउँछन् । चौरी/याक/नाकहरू रातभरि खुल्ला ठाउँमा बाँधेर राखिन्छ भने र दिनभरि खर्कमा चराउन लगिन्छ । वर्षभरिमा कम्तीमा ६ वटा स्थानमा गोठ फेरिने भएकाले यसको गोबरलाई खासै मलका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइँदैन । चौरी कात्तिकदेखि चैत महिनासम्म मात्र खेतीयोग्य जमीनको नजिक रहने भएकाले त्यस बेलको मल केही मात्रामा प्रयोग गरिन्छ । वैशाखदेखि असोजसम्म उच्च लेकमा रहने भएकाले यसको मलको प्रयोग गर्न सकिँदैन । खेतीयोग्य जमिनमा यसको गोबरलाई आवश्यकता अनुसार घाममा राम्ररी सुकाउने, कुटेर मसिनो पार्ने, आलु बाली लगाउनुभन्दा अगाडि छर्ने र जोतेर आलु रोप्ने गर्दछन् । यसरी मल प्रयोग गरेको जग्गामा आलुको उत्पादन भण्डै दोब्बर भएको चौरीपालक कृषकहरूको भनाइ छ । चौरी/याकको मलबाट फाइदा हुन्छ भन्ने कृषकहरूको धारणा हुँदा पनि

तस्विर: लेखक

यसको मल ५% मात्र आलु बारीमा प्रयोग गरेको पाईन्छ भने गहुँबालीमा प्रयोग गरेको पाईँदैन । गोबरमल सोभै घाममा सुकाउने हुनाले यसमा पाइने पोषक तत्व नाश भएको छ कि भन्ने शङ्का गर्न सकिन्छ ।

चौरी (याक) पालनमा देखिएको समस्याहरू यसप्रकार छन्:

- » हालसम्म कुनै पनि निकायहरू (सरकारी/गैरसरकारी) ले चौरी संरक्षणबारे खासै चासो नराखेको;
- » कात्तिक-पुस महिनासम्म सजिलैसँग प्रयोग गर्न सकिने मललाई पनि कृषकहरूले खासै वास्ता नराखेको र प्रयोग नगरेको;
- » जाडो महिनामा घरमै राखेर पाल्दा खेतबारीका कान्तामा हिँड्न नजानेर लडेर तुहिने गरेकाले घरबाट टाढै खर्कमा राखेर पाल्नुपर्ने बाध्यता रहेको;
- » चौरीपालक कृषक अन्य कृषि पेशामा संलग्न हुन नसक्ने भएको र अन्य कृषकहरू आफ्नै पेशामा व्यस्त भएकाले चौरीको मल सङ्कलन गरेर प्रयोग गर्ने प्रति उदासीन भएको;
- » गर्मी महिनामा चौरीहरू लेकतिर हुने भएकाले मल बोकेर ल्याउन अति कठिनी भएको;
- » हालसम्म चौरी पालनबाट नाफानोक्सानबारे केही जानकारी नभएको;
- » काँचो र घाममा सुकाएको गोबरको पोषक तत्वहरू (नाइट्रोजन, फोस्फोरस, पोटास र अन्य खनिज तत्वहरूको) बारे कुनै परीक्षण नगरिएको ।

- **चौरीगाई:** यो पोथी हो । यसले गर्भधारण गर्छ तर तुहिन्छ यसलाई **"तोले"** भनिन्छ । यसले प्रतिदिन करिब ३ लिटर दूध दिन्छ ।
- **याक:** यो भाले हो । यो र लोकल **औले** गाईबाट जन्मेको बच्चालाई **"उराड चौरी"** भनिन्छ । यसले दूध कम दिन्छ तर यसको दूधमा चिल्लो पदार्थ बढी हुन्छ ।
- **नाक:** यो पोथी हो । यसलाई **"किरको"** भन्ने भालेसँग संसर्ग गराएर जन्मेको बच्चालाई **"डिन्जो चौरी"** भनिन्छ । यसले दूध बढी दिन्छ तर यसको दूधमा चिल्लो पदार्थ कम हुन्छ ।
- **याक र नाक :** दाजु/बहिनी अथवा दिदी/ भाइ भएकाले यिनीहरूका बीचमा क्रस गराईँदैन

संरक्षक कृषक

संरक्षक कृषक भनेको त्यस्तो कृषक हो, जसले कृषि जैविक विविधता संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि तीनवटा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । ती तीनवटा भूमिकाहरू अन्तर्गत, १. विविधता व्यवस्थापन गर्ने, २. विविधतामा अनुकूलता, अन्वेषण र ३. विविधताको प्रवर्द्धन पर्दछन् । फरक-फरक देशहरूका फरक-फरक किसानहरूले फरक तहमा माथि उल्लिखित कार्यहरूमा योगदान पुऱ्याइ रहेका हुन्छन् । त्यसैले संरक्षण कृषकहरू पनि उल्लेखित कार्यहरूको आधारमा एक-अर्का बिच एकैनासको नभइ फरक-फरक हुन सक्छन् । 'कम उपयोग र कम अनुसन्धानमा आएका बालीहरूको अनुसन्धान' परियोजना अन्तर्गत ली-बर्डले संरक्षक किसानहरूको पहिचान गर्ने, अनुभव साटासाट र स्थानीय बीउ आदान-प्रदानको लागि भ्रमण र बैठक सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

संरक्षक किसानहरूको पहिचान र उनीहरूको अनुभवको बारेमा जानकारी दिनाका लागि यसै अङ्कदेखि 'नाबिक-नेपाल खबर पत्रिका'मा नेपालका केही उल्लेखनीय संरक्षक कृषकहरूका बारेमा जानकारी प्रकाशनको शुरुवात गरेका छौं । - सं.

कृषि, जैविक विविधता तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जानकारीमूलक रेडियो कार्यक्रम

ली-बर्डको चौतारी

हरेक शुक्रवार बेलुकी ७:१५ देखि ७:३० बजेसम्म

रेडियो तरङ्ग १०७.६, पोखरा • उज्यालो ९० नेटवर्क, काठमाडौं • रेडियो बन्दीपुर ८८.८, तनहुँ
 रेडियो सारथि १०७.८, सरबाङ • रेडियो कैलाश १०३.६, हुम्ला • शिवलाफटा प्रकृष्टम ९२.६, कञ्चनपुर
 रेडियो माध्यपरिचम ९१.८, दाङ • रेडियो रेसुङ्गा १०६.२, जुम्ला • हजुरको प्रकृष्टम १०२.१, रातोखण्ड
 रमाइलो प्रकृष्टम १००.६, ओखलढुङ्गा • बिर्ता प्रकृष्टम १०५.०, बिर्तामोड • रेडियो तलेसी १०२.८, सोटाङ
 रेडियो कर्णाली १०५.२, जुम्ला • मादीरेती प्रकृष्टम १०५.८, तनहुँ

थप जानकारीका लागि
 जैविक विविधता, अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीय परल (ली-बर्ड)
 पौबन-२२८, पोखरा, कास्की
 फोन: ०६१-५३५३५३, फ्याक्स: ०६१-५३२९१६
 ईमेल: info@lebird.org, वेब: www.lebird.org

संरक्षक कृषक: शान्ता बोहरा

परिचय

शान्ता बोहरा (३८) दुई छोरीका साथ रूपन्देही जिल्लाको चम्कपुर गाउँमा बस्नुहुन्छ । उहाँले नमूना घरबगैचामा विभिन्न प्रजातिका बोटबिरुवाका साथसाथै पशुपालन पनि गर्नुभएको छ । उहाँले आफ्नो ७ कट्टा जग्गामा अन्नबाली, तरकारी, फलफूल, मसला र दालबालीहरू लगाउने गर्नुभएको छ । वास्तवमा नै शान्ता बोहरा कृषि जैविक विविधताको संरक्षणका लागि एक कर्मठ महिला हुनुहुन्छ । गत तीन वर्षदेखि उहाँ कालिका घरबगैचा कृषक समूहकी अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।

उत्प्रेरण

पहिला तरकारी किनेर खानुपर्ने शान्ता बोहरा ४ वर्षदेखि ली-बर्डसँग सहकार्य गर्न थालेपछि आफूमा प्राविधिक ज्ञान र सीपको विकास भएको बताउनुहुन्छ । ली-बर्डबाट जैविक मल, विषादी बनाउन र तरकारी तथा च्याउ उत्पादनसम्बन्धी तालिम पाएपछि आफैले स्थानीय जातका बीउहरू र परम्परागत ज्ञान सीपको संरक्षण गर्न थाल्नुभएको हो । धान मात्र उत्पादन गर्ने खेतमा मौसम अनुसार थरी-थरीका तरकारी र फलफूल उत्पादन गरी नगद आर्जन गर्न थाल्नुभएका शान्ता बोहरा उदाहरणीय कृषि जैविक विविधता संरक्षक कृषक हुनुहुन्छ ।

तस्विर: इन्द्र प्रसाद पौडेल/ली-बर्ड

व्यवस्थापन

कृषक बोहराले आफ्ना जग्गामा २ जातका धान, ३० जातका तरकारी, ५ जातका मसलाबाली, ३ जातका दालबाली, ७ जातका फलफूलहरू र ३ जातका घरपालुवा जनावरहरूको व्यवस्थापन गर्दै आउनु भएको छ ।

प्रवर्द्धन

कालिका घरबगैचा कृषक समूहले लोपोन्मुख जातका स्थानीय बालीहरूको नर्सरी राख्ने र विक्रीवितरण गर्ने गर्दछ । शान्ता बोहरा आफैले विभिन्न जातका तरकारी र फलफूलहरूको बीउ तथा बिरुवाहरू उत्पादन गरी बेच्ने र बाँड्ने पनि गर्नुभएको छ । उहाँले बिरुवा पठाउँदा प्लाष्टिकको सट्टामा पातहरूको प्रयोग गर्नुहुन्छ । उहाँले सन् २०१२ मा ली-बर्डबाट प्रदान गरिने 'उत्कृष्ट महिला अन्वेषक कृषक पुरस्कार' पाउनु भएको थियो ।

तस्विर: ली-बर्ड फोटो बैंक

सफलताको कथा

स्रोत घरबगैँचाको माध्यमबाट संरक्षण र जीविकोपार्जन शिवगञ्ज ८, भापा बस्ने वर्ष ५५ का हरिनारायण पाण्डे मनकामना जैविक विविधता व्यवस्थापन कृषक समूहका सक्रिय सदस्य हुन् । कृषक पाण्डेका ३ छोरी, १ छोरा र श्रीमती गरी जम्मा ६ जनाको परिवार छ । परिवार पाल्न आफ्नो जग्गा थोरै भएकाले अधिया खेती गर्नु उनको बाध्यता थियो ।

वि.सं २०६५ देखि ली-वर्डद्वारा सञ्चालित सामुदायमा आधारित जैविक विविधता व्यवस्थापन (सी.बी.एम) परियोजनाअर्न्तगत गठित समूहमा संलग्न भए । सी.बी.एम. परियोजनामार्फत विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालनका क्रममा स्रोत घरबगैँचा बनाउने र अन्य कृषकहरूलाई समेत बीउ, बेर्ना र ज्ञानको आदान-प्रदान गराउन सहयोग गर्ने उद्देश्यकासाथ समूहमा सुरुवात भयो । स्रोत घरबगैँचा कार्यक्रममा समूहका अन्य सदस्यहरू आबद्ध हुनलाई त्यति चासो नदेखाए पछि कृषक हरिनारायण पाण्डेले समुदायलाई प्रभाव पार्न आफैँले केही गरेर देखाउनुपर्ने महसुस गरी स्वस्फूर्त घरबगैँचा कार्यक्रममा सहभागी भई गँड्यौला पालन कार्यमा संलग्न भए ।

वि. सं. २०६६ बाट गँड्यौलापालनमा सहभागी भएका कृषक पाण्डेको जग्गामा पहिला विभिन्न बालीहरू गरी मुस्किलले २० देखि २२ वटा जातहरू थिए भने हाल फलफूल, तरकारी, अन्नबाली र जडीबुटी गरी १०० भन्दा बढी जातका

बालीबिरूवा पाइन्छन् । उनको गँड्यौला-पालन रभकारो-सुधार देखेर वरपरका कृषकहरू पनि आकर्षित भई १२ जना कृषकहरूले विस्तार गरेका छन् । उनले उत्पादन गरेका गँड्यौला मल आफ्नो २ कट्टा जमिनमा प्रयोग गरी बाँकी रहेको बिक्री गरी आयआर्जन समेत गरेका छन् ।

घरबगैँचामा संलग्न भएपछि हरिनारायण पाण्डे तरकारी व्यापारमा समेत संलग्न भएका छन् । आफ्नो खेत बारीमा फलाएको तरकारी तथा छिमेकीहरूकाहाँबाट सङ्कलन गरेर हप्ताको २ दिन दूध र फिलफिले बजारमा लगेर बिक्री गर्ने र अन्य ठाउँको तरकारीका साथै सिजन अनुसारका बीउहरू ल्याएर आफ्नो गाउँघरमा बिक्री गर्ने कार्यले उनीबाट निरन्तर ता पाइरहेको छ । यसबाट हरिनारायण पाण्डे सन्तुष्ट भएको बताउँछन् । '१०० भन्दा बढी जैविक विविधता संरक्षण गरेको छु, आफूलाई आवश्यक तरकारी उत्पादन गरी घरमा प्रयोग गर्नाका साथै बजारमा बिक्री गरेर मासिक रु. १०,००० (सम्म आम्दानी गर्न सकेको छु र पहिला आफूसँग पैसा नहुँदा साहुसँग लिएको रकमको धानगहुँ बेचेर ६ महिनामा मात्र फिर्ता गर्थे अहिले अरूसँग माग्न जान परेको छैन र घरमा आवश्यक पर्ने खर्चको समेत यसैबाट व्यवस्था भएको छ, अरुको अधियाँ जग्गा कमाउन परेको छैन ।' हरिनारायण आफ्नो अनुभव यसरी सुनाउँछन् ।

हरिनारायण पाण्डेले समूहमा आबद्ध भई घरबगैँचा कार्यक्रममार्फत विविधताको संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउनु साथै जीविकोपार्जन गरी समुदायलाई समेत शिक्षा दिएका छन् । जसका कारण छिमेकीहरू समेत यस कार्यमा लागेका छन् र छिमेकीहरू भन्छन्, 'हरिनारायणको सफलता उनको मिहिनेत र लगनशीलताबाट प्राप्त भएको हो' ।

तस्विर: ली-वर्ड फोटो बैंक

बाली परिचय

अमादी बाली: एक चिनारी

वनस्पती परिचय

स्थानीय नाम	: अमादी, आँमहर्दी, आँपहलेदो, कपुरहलेदो
अंग्रेजी नाम	: Mango ginger, white turmeric
वैज्ञानिक नाम	: <i>Curcuma amada</i> Roxburgh
परिवार	: Zingiberaceae
बाली लगाउने समय	: चैतदेखि जेठसम्म
बाली लिने समय	: असोजदेखि चैतसम्म

अमादी एक गानेबाली हो। यसको बोट तथा पातको आकार-प्रकार बेसारसँग मिल्दोजुल्दो हुन्छ। यसको गानोको बहिरी भाग अदुवा या बेसारको जस्तो हुने भए तापनि भित्री भाग भने बेसारको जस्तो पहुँलो हुँदैन र काट्दा काँचो आँपको जस्तो बास्ना आँउछ।

इण्डो मलायन क्षेत्रमा उत्पत्ति भई विश्वका विभिन्न देशमा फैलिएको यो बाली नेपालमा पनि तराईदेखि मध्येपहाडी भागसम्म फाटपुट मात्रामा पाइन्छ। नेपालमा यसको खेती कम मात्रामा गर्ने गरिएको र उपयोग पनि न्यून रूपमा हुने गरेको पाइन्छ। यसको नामकरण स्थानीय भाषामा रहेकाले पनि यस बालीको खेती परापूर्वकालदेखि गरिदै आएको पुष्टि हुन्छ। यसको नामकरण गर्दा यसका गुणहरू जस्तै: फल्ने प्रकृति, पातको प्रकार र बास्ना आदिलाई आधार बनाएर गरिएको पाइन्छ। पूर्वी तराईको बोलीचालीमा आँपलाई आँम र अदुवालाई आदी भनिन्छ। यसैले 'आँम' र 'आदी' शब्दको समासबाट 'अमादी' भएको हो। त्यस्तै पहाडतिर बेसारलाई हलेदो भन्ने गरेकाले आँप

प्रतुति: शम्भुबहादुर बस्नेत
परियोजना अधिकृत, ली-बर्ड, पोखरा
इमेल: sbasnet@libird.org
sbbasnet@gmail.com

र हलेदोको समासका रूपमा आँपहलेदो पनि भन्ने गरेको पाइन्छ। यस्तै पश्चिम तराईतिर भने आँपको जस्तो बास्ना र बेसारको जस्तो पात भएकाले आँपहर्दी भन्ने गरेको पाइन्छ। कतै-कतै कपुरहलेदो र थारू समुदायमा भने धेरैले अमादी भन्ने गरेको पाइन्छ।

उपयोग

क) परम्परागत प्रयोग:

नेपालमा अमादीलाई अचार बनाउन प्रयोग हुने अन्य सामग्रीहरूसँग मिसाएर आँपको स्वादमा मिश्रित चटनी र अचार बनाएर खाने गरेको पाइन्छ। यसलाई गर्मीका बेलामा स्वादिलो ताजा अचारका रूपमा प्रयोग गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ। मन्त्रहर-९ विजयनगर निवासी ७८ वर्षीय तमेश्वर थारूका अनुसार यसको चटनी खानाले शरीरमा घाम गड्दैन (घामले सताउँदैन)। रूपन्देहीका कृषकका अनुसार लकवा (पछघात) लागेका मानिसहरूको उपचारमा पनि प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ। यसका साथै अन्य बिमारीमा पनि जडीबुटीका रूपमा पनि प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ।

ख) आधुनिक प्रयोग:

मिश्रित अचार, क्याण्डी, सस र सलादका रूपमा उपभोग गर्ने गरेको पाइन्छ। यसबाट प्रशोधन गरेर आँपको बास्ना पनि निकाल्न सकिन्छ। दक्षिणी भारतमा विभिन्न प्रकारका परिकार तथा अचार बनाएर प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ।

वैदिक कालदेखि नै आयुर्वेद र युनानी पद्धतिअनुसार बाथ, पित्त तथा छालासम्बन्धी रोगको उपचारका लागि औषधिका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ। यसलाई तलको संस्कृतको श्लोकले पुष्टि गर्दछ:

'आम्रगन्धिहरिद्रा या सा शीता वातला मता ।
पित्तहृत् मधुरा तिक्ता सर्वकण्डुविनाशिनी ।'

(आँपको बास्ना भएको अदुवाले ज्वरो घटाउने, वात तथा पित्तसम्बन्धी रोगको उपचार गर्नका साथै छालासम्बन्धी रोग नियन्त्रण गर्न सहयोग गर्दछ)

यो बाली हल्का छायामा पनि हुने हुनाले त्यस्तो खालको घर वरिपरिको फलफूल तथा डाले घाँसबाट छाँया परेर खेर जाने भू-भागको सदुपयोग गरेर यसको उत्पादन लिन सकिन्छ ।

यस बालीबाट व्यवसायिक रूपमा अचार उत्पादन गरेर बजारीकरण गर्न सक्ने सम्भावना रहेको छ । साथै यसमा धेरै प्रकारका बिमारीको उपचार गर्न सक्ने क्षमता भएकाले सो प्रमाणित भएमा बहुमूल्य जडीबुटीका रूपमा बिक्री हुने सम्भावना प्रबल रहेको छ । यसबाट आँपको जस्तो बास्नाको प्रशोधन गरेर अन्य परिकारमा राखी आँपको स्वादमा उपभोग गर्न सकिन्छ । राम्रोसँग प्रचार-प्रसार गर्नाका साथै उपभोग प्रविधिमा विविधता ल्याउन सकेका खण्डमा यस बालीले पनि अदुवाको जस्तै व्यवसायिक रूप लिन सक्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।

अमादी बाली सम्बन्धि थप जानकारीका लागि ली-बर्डद्वारा प्रकाशित 'अमादी-बाली' एक चिनारी' पढ्नुहोस् ।

तलको लिङ्कमा गएर यो पुस्तिका डाउनलोड गर्न सकिनेछ: <http://bit.ly/I3SWxu>

संसारकै सबैभन्दा पिरो खुर्सानी, पञ्चासेमा पनि

हरेक तरकारी तथा अचारमा राखिने खुर्सानीको पिरा स्वादसँग संसारका प्रायः सबै जना चिर परिचित छन् । ती खुर्सानीहरू पनि लाम्चा, गोला, ठूला, साना अनेक प्रकारका हुन्छन् । अभै रोचक त के छ भने खुर्सानीको पिराको मात्रा पनि फरक-फरक हुन्छ । कुनै खुर्सानी ज्यादै पिरा र कुनै कम पिरा हुन्छन् । हाल आएर संसारमै सबैभन्दा पिरा खुर्सानी कुन होला भन्ने तथ्याङ्क बाहिर आएका छन् । विभिन्न अनुसन्धानका क्रममा भारतको नागल्याण्डमा पाइने स्थानीय भूताह (भूत जोलोकिया) नामक खुर्सानी अति नै पिरामा गनिन्छ भन्ने कुरा यू.एस.सी क्यानाडाका क्षेत्रीय प्रतिनिधि तथा कृषि वैज्ञानिक डा. प्रतापकुमार श्रेष्ठ बताउनुहुन्छ । स्कोभिल्ट स्केल नामक एकाइमा मापन गरिने यो खुर्सानी ८ लाख ५५ हजार स्कोभिल्ट पिरा रहेको छ । यो पिरा खुर्सानी हाल आएर पञ्चासेको काखमा रहेको भदौरे गाउँमा पनि उत्पादन गर्न थालिएको छ । भदौरे तामागी गा.वि.स., भदौरे-१ निवासी मनध्वज गुरुडले जागिरको सिलसिलामा भारतको नागल्याण्ड पुग्दा यसको बीउ भदौरेमा ल्याएर उत्पादन गर्न थालेका हुन् । उनका अनुसार यो खुर्सानी ज्यादै पिरा हुन्छ आफ्नो उत्पादनलाई विस्तार गर्न उनले यसको बीउ तथा बेर्ना वितरण गर्न पनि उसले सुरु गरेका छन् । हाल उनले यसको उत्पादन बढाउनका लागि बीउ तयार गर्न थालेका छन् । स्मरणीय के छ भने हाल भदौरेमा सञ्चालित समुदायको सशक्तीकरणद्वारा पर्यावरणीय कृषि प्रवर्द्धन (पिस) अर्न्तगत स्थानीय किसानहरू कृषि जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यावसायिक प्राङ्गारिक खेतीपातीमा उत्साहित हुन थालेका छन् ।

दिलबहादुर भट्टराई, माछापुछ्रे विकास सङ्घ

उपयोगी केही प्रकाशनहरू

अमादी बाली: एक चिनारी

प्रकाशक: ली-बर्ड

लेखकहरू: शम्भु बस्नेत र रोशन मेहता
डाउनलोड लिङ्क: <http://bit.ly/I3SWxu>

Community Seed Banks in Nepal: Past, Present, Future

प्रकाशक: ली-बर्ड

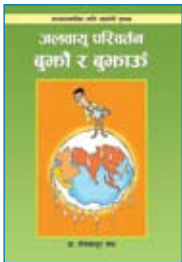
सम्पादकहरू: पीताम्बर श्रेष्ठ, रोनी भर्नोई र पशुपति चौधरी
डाउनलोड लिङ्क: <http://bit.ly/1c94fhe>

On-farm management of agricultural biodiversity in Nepal: Good Practices

प्रकाशक: ली-बर्ड

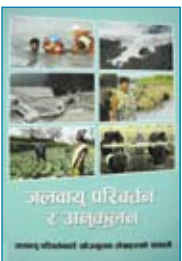
सम्पादकहरू: भुवन स्थापीत, प्रताप श्रेष्ठ र मधुशुधन उपाध्यय
डाउनलोड लिङ्क: <http://bit.ly/1bbNrJF>

जलवायु परिवर्तन बुझौं र बुझाउँ

प्रकाशक: नेपाल वातावरण पत्रकार समूह

लेखक: डा. तीर्थबहादुर श्रेष्ठ
डाउनलोड लिङ्क: http://www.nefej.org/pdf/Climate_Change_Toolkit_Nepali.pdf

जलवायु परिवर्तन र अनुकूलन

प्रकाशक: नेपाल वातावरण पत्रकार समूह

सम्पादकहरू: मोहन विष्ट र कसमस विश्वकर्मा
डाउनलोड लिङ्क: http://www.nefej.org/pdf/Jalbayu_Kathaharu_book.pdf

Biogas Comes To Madhuban:

A Story of Change

प्रकाशक: WWF

डाउनलोड लिङ्क: http://awsassets.panda.org/downloads/biogas_booklet.pdf

Biodiversity Conservation & Sustainable Livelihood: Success Stories

प्रकाशक: WWF

लेखकहरू: अनिल अधिकारी
डाउनलोड लिङ्क: http://awsassets.panda.org/downloads/shl_book_eng2.pdf

प्राकृतिक स्रोतमा लैङ्गिक, समन्यायिक पहुँच तथा लाभको बाँडफाँड: तालिम निर्देशिका

प्रकाशक: अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण सङ्घ
लेखकहरू: अनु अधिकारी र नारायण बेल्बासे
डाउनलोड लिङ्क: https://cmsdata.iucn.org/downloads/abs_manual_2.pdf

चेपाङ खाद्य संस्कृति र कृषि जैविक विविधता

प्रकाशक: रिम्स नेपाल

लेखकहरू: ऋषिराम बास्ताकोटी र लीलानाथ शर्मा
डाउनलोड लिङ्क: http://rimnepal.org/wp-content/uploads/2013/06/book_Chepang.pdf

Visualizing Sustainable Landscapes

प्रकाशक: अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण सङ्घ

लेखक: अग्नी विलनटुनी बोधिहार्तुनो
डाउनलोड लिङ्क: <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/2012-002.pdf>

सम्पादन समूह

सरस्वती भुर्त्याल, ली-बर्ड

इन्द्र पौडेल, ली-बर्ड

दिल बहादुर भट्टराई, माछापुच्छ्रे विकास सङ्घ

थप जानकारी र पत्राचारका लागि

नाबिक-नेपालको सचिवालय

समुदायमा आधारित जैविक विविधता व्यवस्थापन परियोजना

ली-बर्ड

पो. ब. नं. ३२४, पोखरा, कास्की

फोन ०६१-५३५३५७, ५२६८३४

फ्याक्स ०६१-५३९९५६

इमेल nabicnepal@gmail.com; info@libird.org

वेबसाइट www.nabicnepal.org; www.libird.org

प्राविधिक सम्पादन

भरत भण्डारी, यू.एस.सी. क्यानडा-एशिया

भाषासम्पादन

शोभाकान्त गौतम

डिजाइन र लेआउट

महेश श्रेष्ठ, ली-बर्ड

सञ्जाल संयोजक : ली-बर्ड

आर्थिक सहयोग : यू.एस.सी. क्यानडा एशिया

नाबिक-नेपालको फेसबुक पेज

<https://www.facebook.com/NabicNepal>